

KAMIL TOMKIEWICZ

UNIwersytet Ignatianum w Krakowie

<https://orcid.org/0000-0001-7870-9288>

**CIAŁO UDUCHOWIONE I DUSZA UCIELEŚNIONA.
PYTANIA NA TEMAT PROBLEMATYKI *PSYCHE-PHYSIS*
W KONCEPCJACH (ANTY)DUALISTYCZNYCH¹**

**THE SPIRITUALIZED BODY AND THE EMBODIED SOUL.
A QUESTIONS ON THE PROBLEMATIC OF PSYCHE-
PHYSIS IN (ANTI)DUALISTIC CONCEPTS**

Summary: The purpose of the article is to review dualistic concepts (authors: Descartes, J. Eccles and K. Popper, Aristotle, A. Damásio) in terms of the influence of the mind on the body. The article uses the analytical-hermeneutic method, analyzing and interpreting the literature on the subject and subject (including source texts). As a result of the analysis, the concept was compared and conclusions were drawn that A. Damásio can be counted, under certain conditions, among the Neo-Dualists.

Słowa kluczowe: filozofia umysłu, koncepcje dualistyczne, umysł a ciało

Keywords: philosophy of mind, dualistic concepts, mind vs. body

¹ Niniejszy artykuł pragnę zadedukować ks. prof. dr. hab. Józefowi Bremerowi SJ.

WPROWADZENIE

Problematyka relacji pomiędzy umysłem i ciałem (zwana niekiedy problemem psychofizycznym czy *psyche-physis*) badana jest od drugiej połowy lat 50 XX wieku przez kognitywistkę². Nauka ta jest interdyscyplinarna i łączy m.in.: neurobiologię, neuropsychologię, informatykę, filozofię umysłu i lingwistykę³. Dziedziny te mają w zdecydowanej większości naturalistyczny charakter zarówno w sferze ontologicznej, jak i metodologicznej.

Głównym problemem oddziaływania umysłu na ciało jest odpowiedź na pytanie: W jaki sposób nieprzestrzenny, niematerialny umysł może wpływać na przestrzenne, materialne ciało?

Przed próbą znalezienia odpowiedzi na to pytanie należy zdefiniować podstawowe pojęcia:

- ciało to anatomiczno-funkcjonalna struktura systemu nerwowego⁴ (czyli wiązka neuronów⁵);
- umysł⁶ to najczęściej stany duchowo-mentalne, czyli percepcja, emocje, myśli.

Cechy ciała odróżniające je od umysłu to: intersubiektywność obserwowalna (obiekt fizyczno-materialny zajmuje określone miejsce w czasoprzestrzeni). Natomiast cechy umysłu odróżniające go od ciała to: intencjonalność (umysł skierowany na obiekt realny lub wyimaginowany – np. stany świadome umysłu), sfera prywatna (dostępna tylko w perspektywie pierwszoosobowej, przy użyciu introspekcji).

² Kognitywistyka, red. B. Dziobkowski, Warszawa 2013.

³ Ibidem.

⁴ J. Bremcr, *Problem umysł-ciało. Wprowadzenie*, Kraków 2001, s. 10.

⁵ W. Duch, *Duch i dusza, czyli prehistoria kognitywistyki*, [online:] <http://fizyka.umk.pl/publications/kmk/99dusza.pdf>.

⁶ Umysł, dusza, *psyche* – ujęto w artykule jako synonimy.

KONCEPCJA ARYSTOTELESA

Arystoteles jako pierwszy podjął poważniejszą próbę zrozumienia związku psychofizycznego⁷ (nazwa współczesna). W traktacie pt. *O duszy* wyróżnił on trzy rodzaje (typy) ciał:

- ciałożywione (dusza + ciało nieożywione),
- ciało nieożywione (zespół organów),
- artefakty⁸ (materialne wytwory człowieka np. krzesło)⁹.

Dusza jest formą substancjalną¹⁰ ciała organicznego i dzięki niej ciało nieożywione (zespół części materialnych)¹¹ staje się ciałemżywionym. Oznacza to, iż ciałożywione posiada duszę (*psyche*), która stanowi zasadę życia i ruchu oraz aktywizuje następujące po sobie funkcje (zwaną inaczej: władze lub życie) w ciele człowieka:

1. funkcję wegetatywną (spożywania pokarmów),
2. funkcję zmysłową (zbierania wrażeń zmysłowych),
3. funkcję intelektualną (umysłową)¹².

Ostatnia z wymienionych funkcji realizuje się w postaci umysłu, którego posiadanie odróżnia człowieka od zwierząt. Pochodzi ona z zewnątrz¹³, stanowiąc o istotnych możliwościach rozwoju człowieka. Arystoteles dychotomicznie dzieli umysł na:

- umysł czynny,
- umysł bierny.

⁷ Terminy *związek psychofizyczny* oraz *związek między umysłem (duchem) a ciałem* będę traktował synonimicznie.

⁸ Artefakty – Nazwa współczesna.

⁹ Arystoteles, *O duszy*, tłum. P. Siwek, Warszawa 1988.

¹⁰ Rozwinięcie problematyki metafizyki formy znajduje się w dziele: Arystoteles, *Metafizyka*, tłum. K. Leśniak, Warszawa 1983.

¹¹ J. Bremer, *Problem umysł-ciało. Wprowadzenie*, Kraków 2001, s. 38, cyt. za: Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, tłum. D. Gromska, Warszawa 1996, s. 3–5.

¹² Arystoteles, op. cit.

¹³ Twórca dzieła *O duszy* uważa, iż umysł czynny pochodzi z zewnątrz, natomiast u św. Tomasza z Akwinu pochodzi on od Boga.

Istotna różnica między wyróżnionymi umysłami jest taka, iż pierwszy nie ginie wraz z ciałem¹⁴. Umysł bierny jest natomiast zależny od organu cielesnego, życie zmysłowe bezpośrednio wiąże się ze sprawnymi narządami (np. wzroku). Dzięki takiej koncepcji ciała i duszy u Arystotelesa są one jednocześnie uduchowione i ucieleśnione. (Innymi słowy: Ciało staje się uduchowione i dusza staje się ucieleśniona). Filozof ten rozpatruje człowieka składającego się z duszy i ciała jako spójnej całości funkcjonalnej¹⁵ i jedności posiadającej zdolności motoryczne, sensoryczne i intelektualne¹⁶. Oznacza to umiarkowane dualistyczne podejście do ciała i duszy. Dusza przenika całe ciało i jest jego immanentną zasadą ruchu, tzn. ciało bez duszy nie tylko jest nieżywe i nie spełnia swoich funkcji, ale przede wszystkim przestaje być ciałem ożywionym, staje się co najwyżej ciałem potencjalnym i zbiorem elementów materialnych!¹⁷. Współczesne koncepcje materialistyczne nie próbują wyjaśnić zasady życia, rozpatrują tylko ożywione ciało, nie dociekając prapoczątków jego powstania. Ponadto, moim zdaniem, umiarkowana dualistyczna arystotelesowska koncepcja ciała i duszy przetrwała do chwili obecnej w zdroworozsądkowym obrazie świata¹⁸.

KARTEZJAŃSKA KONCEPCJA DUALIZMU INTERAKCYJNEGO

Współcześnie powszechnie krytykowany Kartezjusz (właściwie R. Descartes)¹⁹, w przeciwieństwie do Arystotelesa, zaprezentował dualistyczne rozwiązanie problemu duszy i ciała w dziele pt. *Rozprawa o metodzie*²⁰. Podzielił dychotomicznie świat na:

¹⁴ Arystoteles nie prowadzi rozważań eschatologicznych: Co się dzieje z duszą po śmierci ciała?

¹⁵ Ciało i dusza to jedność funkcjonalna.

¹⁶ Arystoteles, op. cit.

¹⁷ J. Bremer, *Problem umysł-ciało. Wprowadzenie*, Kraków 2001, s. 37.

¹⁸ Współczesny człowiek myśli o sobie, jako istocie składającej się z umysłu i ciała jako jedności dychotomicznej.

¹⁹ Krytykowany przez A. Damasio, *Błąd Kartezjusza: emocje, rozum i ludzki mózg*, tłum. Maciej Karpiński, Poznań 2019; G. Ryle *Czym jest umysł?*, tłum. W. Marciszewski, Warszawa 1970.

²⁰ R. Descartes, *Rozprawa o metodzie*, tłum. T. Boy-Żeleński, Kraków 2019.

- świat umysłowy (Stanów umysłu nie można poznać za pomocą praw mechaniki. Umysłu nie można badać jak świata fizycznego. Doświadczenie wewnętrzne człowieka prowadzi do poznania umysłu),
- świat przyrodniczy (Składający się z ciał materialnych, rządzonych prawami mechaniki. Wystarczy poznać te prawa, by ten świat zrozumieć).

W świecie umysłowym nie działają prawa mechaniki, więc do badania natury umysłu, należy użyć innej metody. Kartezjusz stwierdził, że każdy posiada metodę badania własnego umysłu. Uważał, iż można poznawać umysł za pomocą introspekcji. W ten sposób autor *Rozprawy o metodzie* odkrył pierwszoosobowe doświadczenie świadomości. Wyróżnił dwie substancje (rzeczy):

- substancję myślącą (z łac. *res cogitans* – do której można zaliczyć umysł),
- substancję rozciągłą (z łac. *res extensa* – do której można zaliczyć ciało)²¹.

PORÓWNANIE KONCEPCJI ARYSTOTELESA I KARTEZJUSZA

Reasumując, Kartezjusz wyróżnił dwie metodologie. Jedną do badania umysłu – introspekcję, drugą – ciała – filozofię mechanicystyczną. Według niego można poznać umysł niezależnie od ciała z powodu odmiennych metod badania. Umysł ludzki jest bardzo złożoną czystą substancją, nie przestrzenną, posiadającą zbiór wrażeń i idei, nieredukowalną do mózgu (podług Kartezjusza umysł ludzki jest: nierozciągły, niematerialny, niepodzielny – natomiast rozciągły, materialny i podzielny jest mózg). W związku z tym umysłem nie rządzą prawa mechaniki. Natomiast, Arystoteles był witalistą zwłaszcza jako filozof przyrody. Nie stosował podwójnej metodologii jak Kartezjusz, uważał *a contrario*, iż istnieje jeden świat żyjący.

Kartezjusz starał się odpowiedzieć na pytanie: Kim jest człowiek? Człowiek, dla niego, był substancją (rzeczą) myślącą (słynna sentencja z łac. *Cogito ergo sum* – „Myślę, więc jestem”²²). Teorię tę poddał krytyce behawiorysta logiczny G. Ryle analizujący semantykę kluczowych pojęć koncepcji Kartezjusza takich jak substancja myśląca. Uważał on, iż Kartezjusz popełnił błąd kategorialny, uznając umysł za rzecz lub substancję. Jednak nie był w stanie

²¹ R. Descartes, *Medytacje o pierwszej filozofii*, tłum. J. Hartman, Warszawa 1958.

²² R. Descartes, *Zasady filozofii*, tłum. I. Dąmbska, Kęty 2001.

określić, do jakiej właściwej kategorii należy zaklasyfikować umysł²³. Wielu naukowców obecnie twierdzi, iż umysł należy do kategorii tzw. rozmytej.

Według Kartezjusza cały świat zewnętrzny odbija się w umyśle. Innymi słowy, można zwątpić w treść myśli, ale nie w to, że się myśli. Jeśli człowiek jest substancją myślącą, to gdzie znajduje się ciało? Kartezjuszowi ciało zniknęło z pola naukowych rozważań, gdyż metoda introspekcji pozwala zajrzeć tylko do umysłu²⁴. Z powodu restrykcyjnej definicji ciała i umysłu²⁵ miał on problem, aby określić jak umysł (dusza) może wpływać na cielesne ciało. Arystoteles rozróżnia duszę i ciało, ale są one w jedności funkcjonalnej. Istnieje problem naukowy polegający na zdefiniowaniu, co owa jedność oznacza u Arystotelesa? Kartezjusz rozróżnia tylko metafizycznie duszę i ciało – w związku z tym następuje problem z ich interakcją. Usiłował on utrzymać jedność duszy i ciała, ale na gruncie jego dualistycznej koncepcji jest to bardzo problematyczne. W związku z tym odwołuje się do potocznego obrazu świata (Każdy człowiek doświadcza siebie, jako pewnej całości psychofizycznej w formie, w której dusza wpływa na ciało i *vice versa*)²⁶. Kartezjusz nie jest konsekwentny w swoich rozważaniach. Najpierw poddał krytyce potoczny obraz świata składającego się z jedności psychofizycznej²⁷, następnie rozdzielił umysł i ciało na gruncie swojej koncepcji zawartej w dziele *Medytacje o filozofii pierwszej*²⁸, ale później znowu odwołał się do potocznego obrazu świata, by połączyć ciało i umysł, w książce pt. *Namiętności duszy*²⁹. Klasyczny dualistyczny problem następcza pytań eksplikacyjnych tzn.: Jak i gdzie

²³ Szerzej na ten temat: G. Ryle, *Czym jest umysł?*, tłum. W. Marciszewski, Warszawa 1970.

²⁴ Posiadanie świadomego umysłu przez człowieka było pewnikiem dla Kartezjusza. S. Freud odkrył stany podświadome, o których Kartezjusz nie wspomina.

²⁵ Definicja ciała i umysłu została zawarta w dziełach: R. Descartes, *Opis ciała ludzkiego*, tłum. A. Bednarczyk, Warszawa 1989; R. Descartes, *Medytacje o filozofii pierwszej*, tłum. J. Hartman, Warszawa 1958.

²⁶ R. Descartes, *Medytacje...*, op. cit.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ R. Descartes, *Namiętności duszy*, tłum. L. Chmaj, Kęty 2001.

zachodzi interakcja między ciałem a umysłem? W dziele *Namiętności duszy*³⁰ Kartezjusz opisał związek duszy i ciała. Według niego spotykają się one przy szyszynce mózgowej, jednak nie potrafił w sposób przekonujący wyjaśnić, dlaczego w tym miejscu w mózgu ma zachodzić interakcja *psyche z physis*.

W centralnym miejscu koncepcji rozważań Arystotelesa znajduje się dusza. Natomiast u Kartezjusza kluczową rolę odgrywa ludzki umysł z funkcją myślenia i samoświadomości (Kim ja jestem?), stanowiący antytezę cielesności. Dla Arystotelesa umysł kartezjański to tylko część formy substancjalnej w postaci duszy³¹.

Arystoteles uważany jest za umiarkowanego dualistę³². Oznacza to, iż w przyrodzie istnieją tylko pojedyncze rzeczy (indywidua), lecz w każdej z nich można wyróżnić dwa składniki: formę i materię czyli hylemorfizm. Przy czym ta forma i materia, mimo iż realnie różne, są ze sobą integralnie związane. One mogą istnieć tylko w ścisłym zespoleńiu – rozdzieli je można tylko konceptualnie. Arystoteles prezentował faktycznie pogląd, który współcześnie można nazywać antydualistycznym, ale przedrostek „anty” jest u Arystotelesa skierowany przeciwko dualizmowi substancjalnemu w wersji Kartezjusza, czyli istnieniu dwóch odrębnych i nieoddziałujących na siebie substancji – duchowej i materialnej.

Podsumowanie i rozwinięcie rozważań na temat różnych koncepcji Arystotelesa i Kartezjusza wpływających na duszę i ciało zawiera tabela poniżej.

³⁰ Ibidem.

³¹ J. Bremer, op. cit., s. 45.

³² J. Wojtyśiak J., *Arystoteles*, „Filozofuj” 2019, nr 2 (26).

Podstawowe cechy dystynktywne		Kartezjusz		Arystoteles	
System filozoficzny	W ujęciu	filozofia mechanicystyczna (wszystko, co żyje, podporządkowane jest prawom mechaniki)	redukcjonistycznym	Natura	teleologicznym
Centralne miejsce w koncepcji relacji umysłu do ciała		Umysł i myślenie (cogito)		Dusza (jej częścią jest umysł)	
Centralne miejsce w koncepcji ciała		Zdeterminowanie związku przyczynowo-skutkowego		Rozwój i cel	
Reguła porządkująca świat		Mechaniczne uniwersum (mechanicystyczna koncepcja fizjologii) lub istnienie nieruchomego poruszyciela		Kosmos lub idea Boga	
Metodologiczne (Jak badać umysł i ciało?)		Formułuje dwie oddzielne metody do: badania ciała (filozofia mechanicystyczna) i umysłu (introspekcja)		Nie formułuje dwóch oddzielnych metod, jak badać ciało i umysł. U Arystotelesa brak dwóch metodologii. Dla niego cały świat jest jeden żyjący.	
Podejście do ciała i duszy:		Dualizm interakcyjny		Umiarkowany dualizm	
Czy odwołuje się do potocznego obrazu świata?		Odwołuje się do potocznego obrazu świata, poprzez który doświadczamy jedności umysłu i ciała.		Nie odwołuje się do niego, lecz potoczny obraz świata jest zbieżny z jego koncepcją jedności duszy i ciała.	

Podstawowe cechy dystynktywne		Kartezjusz		Arystoteles	
System filozoficzny	W ujęciu	filozofia mechaniczna (wszystko, co żyje, podporządkowane jest prawom mechaniki)	redukcjonistycznym	Natura	teleologicznym
Krytyka		– Nie mógł pogodzić świadomego umysłu z rozciąglą ciałem. – Nie brał pod uwagę nieświadomych stanów umysłu (o których wieki później napisze Freud). – Kartezjusz uznał, że zwierzęta nie mają duszy, czyli można prowadzić na nich eksperymenty, bo nie sprawia im to bólu.		Nie rozważał, co się staje z duszą po śmierci ciała. Platon wyobrażał sobie człowieka bez ciała, ale Arystoteles już nie prowadził takich rozważań.	
Gdzie spotyka się ciało i umysł?		Ciało i dusza spotykają się w szyszynce.		Nie prowadził takich rozważań. Dusza jest formą ciała organicznego i dzięki niej ciało staje się ciałemżywionym.	
Kim jest człowiek?		Człowiek jest substancją myślącą, cały świat zewnętrzny odbija się w jego umyśle.		Człowiek składa się z 3 funkcji: 1) życia wegetatywnego 2) życia zmysłowego, 3) życia intelektualnego (umysłowa).	
Koncepcja jedności duszy i ciała?		Potoczny obraz świata (bezpośrednia przeżywalność)		Hylemorfizm (jedna substancja złożona egzogenicznie)	

Tabela 1 Podstawowe cechy dystynktywne umysłu a ciało pomiędzy Kartezjuszem a Arystotelesem

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: J. Bremer, *Problem umysł-ciało. Wprowadzenie*, Kraków 2001, s. 47.

KONCEPCJA PSYCHONY A DENDRONY J. ECCLES I K. POPPER

K. Popper uważał, że przełomowe problemy filozoficznie rodzą się na styku różnych dyscyplin. Uznał, iż wiedza neurologiczna dostarcza filozofii nauki wiele zagadnień wymagających ujęcia interdyscyplinarnego³³. W związku z tym J. Eccles (neurobiolog) i K. Popper (filozof) w książce pod tytułem *Mózg i jaźń*³⁴ podjęli się próby opisu relacji między świadomym umysłem a mózgiem, łącząc te dwa podejścia naukowe.

Według nich, świadomość „powstała w wyniku selekcji”³⁵ naturalnej, która jest głównym czynnikiem ewolucji organizmów³⁶, w związku z tym ma ona wpływ na zachowania fizyczne. Jednak teoria ewolucji nie tłumaczy w sposób przekonywujący jak powstały świadome organizmy, ani jak w takim przypadku przetrwały na drodze selekcji te pozbawione świadomości.

Autorzy dychotomicznie rozróżniają dwie kluczowe kategorie:

- dendrony (jednostka materialna, czyli grupy komórek nerwowych);
- psychony (jednostka niematerialna, która oddziałuje na presynaptyczną membranę pierwszej kategorii w postaci przekazywania impulsów elektrycznych).

Wykazywali, iż psychony wpływają na dendrony. Materialiści zarzucali autorem zawołowaną formę dualizmu (dendrony vs. psychony) i nieprzydatność zastosowania ostatniego pojęcia. Jeśli psychon jest umysłowy to, w jaki sposób może wpływać na materialny mózg? J. Eccles i K. Popper byli antyredukjonistami. Nie zgadzali się na redukcjonowanie umysłu do mózgu (innymi słowy, uważali, iż umysł nie równa się mózgu). Ich zdaniem umysł jest niezależny od mózgu, więc usiłowali pokazać, jak te dwie kategorie wpływają na siebie bez naruszenia praw fizyki w oparciu o wiedzę z zakresu neurologii. Uznali,

³³ Termin współczesny.

³⁴ J. Eccles, K. Popper, *Mózg i jaźń*, cz. 1, tłum. P. Jaśkowski, Poznań 1999; J. Eccles, K. Popper, *Mózg i jaźń*, cz. 2, tłum. P. Jaśkowski, Poznań 1999; J. Eccles, K. Popper, *Mózg i jaźń*, cz. 3, tłum. P. Jaśkowski, Poznań 1999.

³⁵ Selekcja jako proces eliminacji niekorzystnych genotypów.

³⁶ K. Popper, *The Self nad its Brain – An Argument for Interactionism*, Berlin 1977, cyt. za: J. Bremer, op. cit.

iz psychony będą pełnić funkcję impulsów elektrycznych, jednak hipotezy tej nie udało się udowodnić; zwłaszcza na gruncie nauk szczegółowych, ponieważ wprowadzili do eksplanacji czynnik niematerialny. Przedmiotową koncepcję mogą postulować filozofowie, ponieważ należy do metafizyki umysłu, lecz nie jest ona akceptowalna na gruncie nauk empirycznych, gdzie obowiązuje zasada naturalizmu metodologicznego. Jednak nie w przypadku filozofa nauki K. Poppera, gdyż koncepcja ta nie spełnia jego rygorów falsyfikacjonizmu³⁷ ze względu na psychony, a więc czynnik niemierzalny i nieobserwowalny.

J. Eccles i K. Popper byli przedstawicielami realizmu psychologicznego. Oznacza to, iż byli przekonani, że umysł wpływa na ciało. W tamtym okresie i na obecnym etapie rozwoju nauki trudno jest dostarczyć wiarygodnych przesłanek naukowych potwierdzających ten zdroworozsądkowy obraz świata. Zdaniem krytyków koncepcja J. Eccles i K. Popper stanowi neokartezjanizm dualistyczny (psychonów i dendronów) podbudowany lepszy ówczesnym aparatem naukowym³⁸.

KONCEPCJA „JA” – AUTOBIOGRAFICZNEGO VS. RDZENNEGO, A. DAMÁSIO

A. Damásio w książce pod tytułem *Błąd Kartezjusza*³⁹ wychodzi od krytyki tradycji Kartezjańskiej tzw. koncepcji ducha w maszynie (umysłu uwięzionego w ciele i nim kierującego). Jest to mit głęboko zakorzeniony w kulturze zachodnioeuropejskiej, leżący u podstaw wielu religii⁴⁰. A. Damásio, krytując Kartezjusza, sam ma problem z odpowiedzią na pytanie: Co ten duch robi w tym ciele? Uważa, że przyjęcie koncepcji duszy (ducha) jest problematyczne⁴¹, gdyż

³⁷ K. Popper, *Droga do wiedzy: domysły i refutacje*, tłum. S. Amsterdamski, Warszawa 1999.

³⁸ A. Damasio, *Błąd Kartezjusza: emocje, rozum i ludzki mózg*, tłum. M. Karpiński, Poznań 2019.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ G. Ryle, op. cit.

⁴¹ Według niego dualizm nie jest w stanie rozwiązać problemu schorzeń neurologicznych- dusza nie odpowie na pytanie o chorobę somatyczną, więc nie da się bronić poglądów Kartezjusza.

nie ma mocy eksplikacyjnej. A. Damásio w centrum zagadnień nad świadomością lokuje więc „Ja”, którego wyróżnia dwa rodzaje:

- „Ja autobiograficzne” (świadomość rozszerzona) – czyli zapis indywidualnej historii życia danej osoby, który daje jej poczucie tożsamości, ale też umożliwia logiczne myślenie i mówienie o sobie jako pewnej całości. Za ten rodzaj „Ja” odpowiada hipokamp. Jest to część mózgu odpowiedzialna za pamięć krótkotrwałą⁴². Uszkodzenie jej powoduje utratę pamięci roboczej (np. choroby Alzheimera).
- „Ja rdzenne” („Ja ucieleśnione”, „proto Ja”) – pierwotnie ograniczone jest do postrzegania otoczenia *hit et nunc*, bez znajomości własnej historii. Rdzenny poziom świadomości jest bardziej powiązany ze stanami ciała. Odgrywa ważną rolę w homeostazie, czyli przy utrzymaniu człowieka przy życiu.

A. Damásio (neurobiolog praktyk) uważa, iż dzięki badaniom nad chorym umysłem (np. afazja) nauka może się więcej dowiedzieć o zdrowym mózgu. Pozwala to odpowiedzieć na tzw. łatwy problem świadomości⁴³ (która część mózgu odpowiada za jakie funkcje). Natomiast nie rozwiązuje tzw. trudnego problemu świadomości⁴⁴: Jak świadomość powstaje na podłożu biologicznym mózgu? Z punktu widzenia naturalizmu problem ten jest nierozwiązywalny, natomiast na gruncie fenomenologii podejmowane są próby znalezienia rozwiązań z perspektywy pierwszoosobowej.

Na bazie „Ja pierwotnego” buduje się dopiero „Ja autobiograficzne”. „Ja pierwotne” powstaje na skutek interakcji mózgu i ciała na poziomie przedświadomym, w łonie matki. Dowodem na istnienie interakcji *psyche-physis* jest koncepcja markerów somatycznych⁴⁵ (wpływu ciała na to, jak tworzy się umysł). Jest to rodzaj uczuć generowanych na podstawie emocji wtórnych (czyli wcześniejszych doświadczeń), stanowiących sygnał (alarm)

⁴² W USA można zrobić sobie skan hipokampa na wypadek wystąpienia chorób typu Alzheimer.

⁴³ D. Chalmers, *The Conscious Mind: In search of a fundamental Theory*, New York 1996.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ A. Damásio, *Tajemnica świadomości: ciało i emocje współtworzą świadomość*, tłum. M. Karpiński, Poznań 2000.

fizjologiczny dla człowieka o przewidywanych skutkach podjętej decyzji⁴⁶. Dziecko, które chce kopnąć dorosłego, może w trakcie realizacji tego zamiaru odczuć, iż ciało (na przykład: ukucie w okolicach serca) daje znać umysłowi, żeby tego nie czynił z powodu możliwości odwetu.

W koncepcji A. Damásio świadomość (w tym poczucie „Ja”) jest ucieleśniona. Wyłania się z materialnych struktur ciała. Jest zależna od mózgu, ale nie można jej do niego zredukować, stanowi ona *sui generis* nową jakość w postaci biologicznej własności mózgu. Według autora książki pod tytułem *Błąd Kartezjusza* umysł i ciało to ścisła zależność i całościowy organizm nstawiony na homeostazę. Jednak z powodu dychotomicznego wyodrębnienia świadomości jako nowej jakości mózgu występuje możliwość pojawienia się umiarkowanego dualizmu lub emergentyzmu⁴⁷.

A. Damásio twierdzi, że jesteśmy w stanie przekroczyć to, co „narzuca” człowiekowi biologia i kultura (tzw. traf konstytucyjny) dzięki temu, iż w trakcie ewolucji wykształcił się umysł świadomy, więc jest to forma słabej transcendencji. Autor broni realizmu psychologicznego, czyli realności sfery ludzkiej psychiki. Psychika może oddziaływać na to, co cielesne, i ciało może wpływać na to, co psychiczne. Psychika (świadomy umysł) ma możliwość konstatacji biologiczno-kulturowych ograniczeń.

PODSUMOWANIE

Podsumowując, dualizm może składać się z trzech kierunków, dwóch klasycznych – umysł vs. ciało (Kartezjusz, J. Eccles i K. Popper) oraz martwe vs. żywe (Arystoteles – kontrola nad żywym ciałem); oraz podejścia współczesnego – świadomość vs. mózg (koncepcja Ja – autobiograficzne vs. rdzenne, A. Damásio). Pomimo różnych podejść wciąż nie ma odpowiedzi na zasadnicze i podstawowe pytanie zawarte w tym artykule (z punktu widzenia naturalizmu również): Jak fizyczny mózg staje się świadomy? Jeżeli przez tyle wieków nie byliśmy sobie w stanie odpowiedzieć na przedmiotowe pytanie, to może w ramach epistemologii umysłu należałoby podążyć za koncepcją

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ M. Heller, T. Pabjan, *Elementy filozofii przyrody*, Kraków 2014.

misterializmu⁴⁸. Polega ona na tym, iż należy porzucić to pytanie, gdyż jest to *sui generis* tajemnica nie do odkrycia.

A. Damásio nie zastanawia się nad trudnym problemem świadomości. Udowadnia, że dualizm (w wersji kartezjańsko-platońskiej), za pomocą kategorii duszy, nie jest w stanie przyczynić się do rozwiązania schorzeń neurologicznych (afazji, agnozji). Z punktu widzenia właśnie naturalizmu to stwierdzenie dość oczywiste, jednak kategoria duszy w dualizmie nie temu służy⁴⁹. Przede wszystkim jest ona użyteczną kategorią w filozofii chrześcijańskiej, w warstwie eschatologicznej. Koncepcję duszy przyjmuje się aby wytłumaczyć trwanie i tożsamość ciała po śmierci. Pomimo, że ciało biologicznie się starzeje i w końcu rozpada, to jednak jednostki trwają dzięki zasadzie tożsamości⁵⁰.

Wszystkie koncepcje próbujące wyjaśnić, jak mózg generuje świadomość, obarczone są problemem, który nigdy ostatecznie nie będzie rozwiązany, a zawiera się w słowie: Jak?⁵¹ Żadna z przedstawionych w niniejszym artykule koncepcji filozoficznych umysłu nie odpowiedziała na to pytanie, nawet przy użyciu badań empirycznymi. Skoro wszystkie koncepcje naukowe są mocno ograniczone poznawczo w tym zakresie to, dlaczego mielibyśmy rezygnować z kategorii duszy? Kojarzy się ona z tradycją religijną, która często z tego powodu może być nieświadomie odrzucana⁵². Kategoria duszy służy do wyjaśnienia aktu istnienia życia i poznania ludzkiego⁵³. Filozofowie mają taką manierę, że szukają klamry, która spinałaby wszystkie wysiłki naukowe i stanowiła ostateczną zasadę, a kategoria duszy idealnie się do tego celu nadaje.

Dusza to pewna zasada metafizyczna, która ostatecznie tłumaczy, dlaczego nasze ciało żyje. Nie jest to poznanie naukowe. Współcześnie nauka nie

⁴⁸ W. Marzęda, *Słaby misterianizm – czy można jeszcze mówić o zagadce umysłu?*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2020, nr 3 (115), s. 95-108.

⁴⁹ Istnieje wiele nieprozumień, jeśli chodzi o tę kategorię duszy.

⁵⁰ S. Judycki, *Dusza i doświadczenie wewnętrzne*, Kraków 2006.

⁵¹ Jak z maszynerii neuronalnej przejść do świadomości? Innymi słowy: Jako z subiektywnego doświadczenia, które każdy z ludzi posiada przejść do faktów naukowych? Więcej na ten temat: S. Judycki, *Dusza i doświadczenie wewnętrzne*, Kraków 2006.

⁵² Na przykład przez osoby niewierzące.

⁵³ S. Judycki, *Dusza i doświadczenie wewnętrzne*, Kraków 2006.

zajmuje się problem duszy, zatem nie może dostarczyć argumentów za ani przeciw jej istnieniu. Z tego, że wiemy jaka część mózgu odpowiada za jaką funkcję, nie wynika, iż dusza nie istnieje. Współczesna metodologia nauk jest taka, że wyrugowała tę kategorię z dyskursu naukowego.

Podsumowanie rozważań zawiera tabel poniżej:

Lp.	Rodzaj dualizmu	Opis	Koncepcje	Autorzy
1	umysł vs. Ciało	Interakcyjny dualizm	Cogito ergo sum	Kartezjusz
2		Neokartezjanizm (Realizm Psychologiczny)	psychony vs. dendrony	J. Eccle, K. Popper
3	martwe vs. żywe	Hylemorfizm	Dusza i ciało w jedności funkcjonalnej	Arystoteles
4	Świadomość i „Ja” vs. mózg	Realizm psychologiczny	Ja ucieleśnionego (Markerów somatycznych)	A. Damásio

Tabela 2 Rodzaje dualizmu a koncepcje duszy (psyche) i ciała (mózgu)

Źródło: Opracowanie własne.

BIBLIOGRAFIA:

- Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, tłum. D. Gromska, Warszawa 1996.
- Arystoteles, *O duszy*, tłum. P. Siwek, Warszawa 1988.
- Bremer J., *Problem umysł-ciało. Wprowadzenie*, Kraków 2001.
- Chalmers D., *The Conscious Mind: In search of a fundamental Theory*, New York 1996.
- Damásio A., *Błąd Kartezjusza: emocje, rozum i ludzki mózg*, tłum. M. Karpiński, Poznań 2019.
- Damásio A., *Tajemnica świadomości: ciało i emocje współtworzą świadomość*, tłum. M. Karpiński, Poznań 2000.
- Descartes R., *Medytacje o filozofii pierwszej*, tłum. J. Hartman, Warszawa 1958.
- Descartes R., *Opis ciała ludzkiego*, tłum. A. Bednarczyk, Warszawa 1989.
- Descartes R., *Namiętności duszy*, tłum. L. Chmaj, Kęty 2001.
- Descartes R., *Rozprawa o metodzie*, tłum. T. Boy-Żeleński, Kraków 2019.
- Descartes R., *Zasady filozofii*, tłum. I. Dąmbska, Kęty 2001.
- Duch W., *Duch i dusza, czyli prehistoria kognitywistyki*, online: <http://fizyka.umk.pl/publications/kmk/99dusza.pdf> [dostęp: 21.12.2022].
- Eccles J., Popper K., *Mózg i jaźń*, cz.1-3, tłum. P. Jaśkowski, Poznań 1999.
- Heller M., Pabjan T., *Elementy filozofii przyrody*, Kraków 2014.
- Judycki S., *Dusza i doświadczenie wewnętrzne*, Kraków 2006.
- Kognitywistyka*, red. B. Dziobkowski, Warszawa 2013.
- Marzęda W., *Słaby misterianizm – czy można jeszcze mówić o zagadce umysłu?*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria”, 2020, nr 3(115).
- Popper K., *Droga do wiedzy: domysły i refutacje*, tłum. S. Amsterdamski, Warszawa 1999.
- Popper K., *The Self nad its Brain – An Argument for Interactionism*, Berlin 1977.
- Ryle G., *Czym jest umysł?*, tłum. W. Marciszewski, Warszawa 1970.
- Wojtysiak J., *Arystoteles*, „Filozofuj” 2019, nr 2 (26).

NOTA O AUTORZE:

Kamil Tomkiewicz – Szkoła Doktorska Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie. Absolwent studiów doktoranckich na Wydziale Zarządzania AGH w Krakowie. Autor i współautor ponad 50 recenzowanych publikacji naukowych. Link do publikacji: https://katalogi.bn.org.pl/discovery/search?query=any,contains,tomkiewicz%20kamil&tab=LibraryCatalog&vid=48OMNIS_NLOP:48OMNIS_NLOP&lang=pl&offset=0.

Kontakt: kamil.tomkiewicz@interia.pl